

Erővonalak hálójában

(Hatások, ellenhatások a
könyvtárügyben)

Szente Ferenc

Fogadjuk el, hogy a könyvtárügyre ható tényezők megszámlálhatatlanok, s szinte minden, ami történik országban-világban, rövid úton kapcsolódik és hat a könyvtárra mint szellemi értékbankra és információközvetítő állomásra. A hétköznapi tapasztalat azonban azt mutatja, hogy e sokféle ható tényező között vannak jól felismerhetőek és vannak rejtőzködők. Hazai körben indulva a terepszemlére, a tényezők között azonnal feltűnik a politikai tényező, az, hogy a rendszerváltozás bizonytalanságba taszítja a nem vállalkozás-orientált szolgáltatásokat, a gyűjteményeket általában, de a könyvtárakat különösen. Ha nem taszítja, akkor is csúszni hagyja. Hogyne tenné, mikor rájuk fér a lecke, hisz e gyűjteményekben lapulnak a meghaladni, eltemetni, felejtetni ítélt előzmények, eszmék és eszmények, melyek ugyanakkor részei az irodalom-, a művészet-, a tudomány- és a politikatörténetnek. Nem lehetne kivenni a kommunista-kádárlista rendszert a könyvtárakból? – kérdezi neofita buzgalommal a rendszerváltó-társ, és láthatólag elégedetlen a válasszal, miszerint csak a gyűjtemény-idegenség, a tartalmi hiteltelenség és a színvonalatlanság vehető figyelembe a gyűjtemény szakmai átmosásának elveként.

A múltat nem lehet végképp eltörölni. A nyitott, demokratikus társadalom az alapvető értékek között kell, hogy nyilvántartsa az eszmék és nézetek szabad áramlását, így a közelmúlt különféle dokumentumaihoz való szabad hozzáférés jogát is. Nem vállalhatjuk, de kiváltképp nem áhíthatjuk újból a zárt részlegeket, a titkos katalógusokat. Az avult, értéktelen, efemer jellegű, kiüresedett dokumentumokat csakúgy, mint eddig, ezután is lelkiismeretesen le kell választani a gyűjteményekről. Ez szakmai tisztesség kérdése, nem politikai állásfoglalásé.

A politikai tényező jelen van még más formában is könyvtári mindennapjainkban: úgy, mint a közjavak és közforrások elosztásában érvényesülő érdekek kifejeződése. Hogy a mindig kevésből mennyi jut, kinek, és mire mennyi juthat. Az érdekérvényesítés jellegzetes módon mindig politikai arculatot visel. Kiváltképpen feltűnő ez manapság a karámban tartáshoz szoktatott, ahogy ma divatos mondani, a posztszocialista kultúra intézményei esetében. Az unos-untalan ismételt jelszó, hogy a kultúra nem nélkülözheti az állami mecenatúrát, konkrétan nem egyebet sürget, mint hogy a költségvetés direkt vagy közvetett módon továbbra is tartsa el a jellegűknél

fogva piacorientált, ám a piac által nem, vagy már nem kellőképpen elfogadott intézményeket is: mozi, színház, kultúrház.

Adófizető polgári józan belátással: a központi és az önkormányzati költségvetés fenntartási kötelezettségei a kultúra intézményei közül teljes értelemben csak a közgyűjteményekre terjedhetnek ki, minthogy ezek a közösség szellemi újratermelődését, egyetemes művelődési érdekeit korlátozás nélkül szolgáló, nem piacorientált létesítmények. Vagyis megint és újból a már régtől fogva is sokat emlegetett prioritásról szükséges keserves és reménytelen vitát folytatnunk ellenérdekelt vitapartnerekkel. Mi azt állítjuk, hogy minden intézményét a kultúrának szabad és kívánatos dolog támogatni költségvetési eszközökkel, de a közgyűjteményeket fenn kell tartani, sőt kötelező fenntartani teljes egészében a költségvetésnek. Minden más forrás csak kiegészítheti, de nem helyettesítheti a közpénzből történt ráfordításokat. A mi nézőpontunk az ökonómia szempontjából túrhető, a politika számára azonban túlságosan beszűkültnak látszik. A politikai hatalom, tekintet nélkül annak tartalmi önmeghatározására, látvány- és rendezvénypárti, éppen ezért rangsorban előre helyezi a vonzó, a közönséget, a tömeget ünneplőbe öltöztető intézmény fajtákat a saját kedveltségi lajstromán, míg ugyanezen a lajstromon mindenkor hátul kapnak helyet a közgyűjtemények. Következésképpen az elosztásban ugyanaz a rossz kompromisszum érvényesül, mint az előző rendszerben, hogy mindenkinek kap, de senki se eleget, miközben az egyiknél a sok a nem elég, a másiknál meg a kevés.

A könyvtárak érdekérvényesítési esélyei a külső környezettel szemben hagyományosan és híresen rosszak. A könyvtárakat és a bennük megfogalmazódott társadalmi érdekeket a könyvtárosok csak több fokkal alacsonyabb fórumokon képviselik, mint ahol a valódi döntések születnek. Így volt, így maradt. Ez azért látszik törvényszerűnek, mert a könyvtár jellegénél fogva „háttérintézmény”, szellemi infrastruktúrája a közoktatásnak, a felsőoktatásnak, a kutatás-fejlesztésnek, a közművelődésnek és a köztevékenységeknek. Képviselétét tehát az „előtér”-ben álló, a vezérintézményt irányító, azt képviselő személyiségnek, az abban érdekelt értelmiségi csoportnak kellene magára vállalnia. Nem teszi, vagy alig teszi, éppúgy, mint tegnap. Értelmiségünk tudatában ma éppoly kevésbé rögzült napi szükségletként a könyvtár, mint tegnap. Újból ké-

szülnek reformprogramok, jogszabálytervezetek az intézmények korszerűsítéséről, a felzárkóztatásról anélkül, hogy könyvtárról szó esnék bennük. Hogyan fogunk belenőni az információs társadalomba, ha nem jelenik meg látóterünkben a tervezés során az információ és dokumentáció hagyományos intézménye a könyvtár? Félő, hogy rosszul. Ferdén, mint a rosszul sarjadt fog, ami az egész fogsor funkcionálását befolyásolja, úgy, hogy később majd keserves fogszabályozást kell alkalmazni. Vagy úgy jó, ahogy van?

Mutatkoznak emellett – ha ritkán is – biztató jelek. Jó jel, hogy a nemzeti oktatási program előkészületi dokumentumaiban fölbukkannak a könyvtárra való utalások. Eszerint minden iskolában fenn kell tartani és korszerű színvonalon fejleszteni az iskola kategóriájának és jellegének megfelelő könyvtárat. Lehetne ennél több? Milyen jó volna a mondatban egy olyan bővítményt látni, amely az iskolai könyvtárak gyűjteményének komplex voltára és az információs technika természetes jelenlétére utal. De ne legyünk telhetetlenek! Örülhetünk továbbá annak is, hogy az egyik parlamenti párt kulturális programjában a legfontosabbként, a társadalmi kulturális közérdek kiemelt témájaként említődik a könyvtár, mint egy országos információs hálózat lehetséges hordozója. Erről értesülhetett az újságolvasó a *Magyar Hírlapnak Rajk Lászlóval* készült interjújából. Ne jósolgassuk, mi lenne másképp, ha a pártprogramból kormányprogramot kellene csinálni. Nekem van erre egy fogadásom. Addig is nézzük a további tényezőket.

Természetes dolog, hogy fő és meghatározó tényezőnek tekintem ügyünk sorsában a pénzzel közvetlenül összefüggő állapotokat, ha nem első helyen említettem is őket. A pénz – mindenekelelt mint a nemzeti, térségi és helyi dokumentumvagyon szintentartásának eszköze – az átlagos könyv- és folyóiratárhoz viszonyítva évente negyven százalékkal lesz kevesebb. Nem is tudom, miből élünk még? Abból talán, hogy a kiadványáradatban több a béka, mint a hal, és igényesebben horgászunk? Bizonyára ezért is. A nagy tudományos könyvtárak, egyetemi és más felsőoktatási könyvtárak sokat köszönhetnek a külföldi alapítványoknak. Ezen a csatornán sok hiányzó szakkönyvhöz jutottak hozzá. A nyelv-könyvek vonatkozásában ugyanez áll a középiszkolai könyvtárakra is. De hol van ez az átgondolt gyűjteményfejlesztéstől? Meddig lehet megélni alamizsnából? Meg lehet-e élni csak alapítvá-

nyokból? Mennyit ér a tudományos tájékoztatás háttere az országnak? A regisztrált statisztikai adatok alapján csekély egymilliárdot. Dollárban annyit, mint egyetlen amerikai egyetemi könyvtár évi beszerzése.

És még mindig a pénz. A még drágább pénz, az, ami beruházásra fordítható. A könyvtárügy a nagy beruházások idején is a sor legvégén állt, akárcsak az oktatásügy és a felsőoktatás. Morzsákat kapott, a semminél többet, az elégehez képest semmit. Épületállománya célszerűtlen, elavult s főként elégtelen a legszerényebb fejlődéshez is. Ugyanez elmondható a berendezési, felszerelési állapotokról és a technikai, információtechnikai eszközökről - bár az utolsó néhány esztendőben óriási ambícióval, más feladatoktól is elvonva az erőt, törekedtek a könyvtári vezetőségek a reprográfiai, számítástechnikai és híradástechnikai fejlesztés beindítására.

És még mindig pénz. A legkevesebb az, amit az alkalmazottak bérezésére, díjazására, szociális támogatásra, szellemi produkciók érdemleges elismerésére lehetne fordítani. Ma már tavalyi hó a kétszeri bérrendezés, mely rövid átmeneti időre a pedagógus átlagbérek közelébe emelte a könyvtáros átlagbér színvonalát. A relatív valahogylét megőrzéséhez a leépítésen kívül szinte semmi más lehetősége nincs a könyvtárnak, miközben látványosan növekszik a közönség érdeklődése a szolgáltatások iránt. Nyilvánvaló következményeként egyrészt az áremelkedéseknek, másrészt talán a teljesítményigényesebb oktatásnak. Azok a könyvtárak, amelyek létszámléépítéssel önerőből végeztek béremelést, a szolgáltatások időbeli korlátozásával éltek. Az efféle megoldások az ésszerűség mértékéig lehetnek kívánatosak, kár volna azonban feledni, hogy a fejlett demokráciákban mindenütt a bőséges nyitvatartás jellemző a könyvtárakra.

Számolniok kell a könyvtáraknak egy növekvő számú igényes használói réteg megjelenésével, melynek az idő pénz, ha ma még nem is akarja, vagy nem tudja kiadni érte. Ezt a pénzt ma a könyvtár mögött álló előrelátó gazdának kellene megelőlegeznie. És így érkezünk el az időtényezőhöz, vagy talán inkább az időszerűségi tényezőhöz. A hazai könyvtárakat, vagy azok közül a gyűjteményileg és szolgáltatás szempontjából specifikálhatókat virtuális információs adattári hálózatnak feltételezve húsz-huszonöt éves az elmaradottságunk az információs technika világszínvonalától. Szakmán belülről évtizedek

óta indultak kétségbeesett kísérletek, hogy a szakirodalomból ismert és sokak által személyesen is megtapasztalt adattároló és -visszakereső eljárások elérhetővé váljanak, hogy a modern számítástechnikát a tudományos tájékoztatás szolgálatába állíthassuk. A kooperáció és a koordináció minden (országos és nemzetközi) hangzatos szervezetében részt vettünk, volt OSZIR, volt OPIR, volt KEFIR, és ki tudja még, miféle-fajta képződmény, melyeknek ma a feloldását se tudjuk már. S mindezeknek az elmúltával kezdődött az egyedi fejlesztések, a különutas vállalkozások korszaka. Ez a folyamat ma is tart, ezt a folyamatot sokan kárhoztatják, mert úgy vélik, hogy egy nagyszabású integrált fejlesztés elől sodorja el a lehetőségeket. Pedig ha jól ismerem az ember természetrajzát, bizton állíthatom, hogy nem így van. Azok a részösszegek, amelyek ilyen módon segítettek egy-egy könyvtár információs szolgálatának a modernizálását, elbújtak volna, vagy elszöktek volna az összevont felhasználás kísérlete elől, mert ezek mögött sajátos érdekcsoportok, fejlesztői és felhasználói, anyagi és presztízsérdekek húzódtak meg. Ezek pedig nem integrálhatók, mert nem hagyják magukat, legfeljebb utólag lehet előnyökkel kívánatosá tenni számukra a kooperációt. Egyébiránt a könyvtárügynek, mint rendszernek takarékos szemlélet alapján történő, koncepciózus információs-technikai fejlesztését – nézetem szerint – csak egy nagyvonalú szponzor tudná garantálni. Ebben a szerepben elképzelhető volna a művelődési tárca, vagy a tárca kötelezettségvállalása mellett valamely nagy informatikai fejlesztő - hazai vagy külföldi - gyártó vállalat.

Mennyi ennek az esélye? Az attól függ, ki vagy kik lesznek a kezdeményezők. Ha most újból, és isten tudja, hányadszor, megint csak a könyvtárosság gyűrközik neki, és egymást biztatva-regulázva próbálja megoldani a gépi számítástechnikával támogatott rendszerfejlesztést, az eredmény könnyen megjósolható. Bár ne úgy legyen!

Az utóbbi időben minden vonatkozásban gyakori hivatkozás történik az emberi tényezőnek nevezett, sok összetevőjű erőhatásra, mely kitűnő terveket tud látványos kudarcra ítélni, és csodákra képes, ha kedvezőek a körülmények. Vagy legalább is kedvezőek bizonyos kilátások. Saját házilagos csoportlélektani megfigyeléseim szerint a magyar könyvtárosság kilátás-érzékelése pozitív hatásokat jelez, noha a

megélt hétköznapi történések erre nagyon csekély okot szolgáltatnak. Ennélfogva tehát az okot máshol kell keresni, és a magam részéről abban vélem megtalálni, hogy a meghatározó többség erősen bizakodik a mesterség, a szakmai tudásanyag és a kapcsolódó empiria társadalmi méretű felértékelődésében. Hosszabb távon minden bizonnyal igazuk van, és magam is osztozom előérzéseikben. Ma és még holnap azonban a munkaerőpiac elválasztja a szakértelem iránti keresletet az intézményi kerettől, amelyben kibontakozhat. Reklámügynökségek, marketing-vállalkozások és kereskedelmi irodák keresnek és csábítanak magukhoz fölülígérhetetlen javadalmazással idegen nyelvet tudó informatikus-könyvtárosokat, hogy figyelőszolgálatot, információs adatbázist hozzanak létre és a vállalkozáshoz illeszkedő dokumentációs munkát végezzenek. Ezek a munkaadók tudják a mesterségre vonatkozó legfontosabb ismérvet, azt, hogy nélkülözhetetlen része, majdhogynem feltétele az üzleti tevékenységnek, erős bizalmi jelleggel. Úgy tetszik, hogy a pénz, az anyagi érdek gyorsabban hoz létre őszinte viszonyokat, mint a hagyományos intézményi viszonylatok. Dehát nem lehet az ország könyvtári szervezetét privatizálni! Nem bizony, ámde lehet és szükséges beengedni a versenyszellemet a könyvtárakba. Ennek a nyitó lépéseit a könyvtárosképzésben kell megtenni. Az a törekvés, hogy a szakmák között a konkrét tudásfedezet mértékéig biztosítani kell az átjárhatóságot, arra figyelmeztet, hogy a könyvtárosképzésben több irányban konvertálható, a szakmában kiválóan hasznosítható ismereteket közvetítsünk. Ezek között nem lehet

elég hangsúllyal említeni az információs-technika kezelésével, a programnyelvek megértésével kapcsolatos készségeket, a nyelvtudást, az alkalmazott lélektani ismereteket, a szervezési képességeket.

Nem szívesen fogalmazok árnyalatlanul sarkítva, mégis azt gondolom fontos dolog, hogy kimondjuk: könyvtárosképzés dolgában a kutyabőr-védelmi céhszemponthoz helyett, a jól konvertálható konkrét szaktudás elismerését kell érvényesíteni. Minden iskola a hallgatóinak alkalmazásával vizsgálja az élet vizsgabizottsága előtt. Az eddigi szemléleten uralkodott, hogy milyen rangú iskola adta a jogosítványt. Hozzá kell szoktatni magunkat, hogy az a fontos, milyen tudás ad rangot a jogosítványnak.

Végezetül röviden említeni szeretném a szervezési, irányítási és önirányítási tényezőt, mint olyat, amely a mai hogylétünket és a holnapi jobban létünket befolyásolja. Lehet, hogy rózsaszín szemüveggel nézem, de úgy konstatalem, hogy a könyvtárügy sikeresen kanyarodott rá a rendszerváltó csatlakozó sínre, s viszonylag gyorsan megtalálta a szakmailag alkalmas civil formákat, hogy tárgyalóképesse tegye magát a hatalom új szervezeteivel és a társszervezetekkel, továbbá jó érzéssel tért ki a demokratikus centralizmus kísértése elől. A leglátványosabb sikernek érzem, hogy ma legalább háromszor annyi közéleti szereplője van a könyvtárosságnak, mint volt pár esztendeje, minden ismert szereplő körül érzékelhető egy vonzaskör, afféle társadalmi holdudvar. Reméljük, a személyiségépítés nehéz házfeladatát is sokan megoldják közülük. A szerep erre kötelez, és a szerep ezt meg is érdemli.